

Səadət Təhmirazqızı

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
Mədəniyyətsünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəz,
Baş elmi işçi, Azərbaycan

ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ İSTİQAMƏTİNDƏ USTAD XANƏNDƏ ƏLİBABA MƏMMƏDOVUN YARADICILIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Əlibaba Məmmədov, muğam, “Dəşti”, “Şur”,
“Səlmək”, xanəndə, ifaçı, novator.

Əsrlərin sınağından çıxaraq dildən-dilə, nəsil-dən-nəslə keçərək bu günümüzdə gəlib çatan ulu və müqəddəs muğamlarımızın təkmilləşərək inkişaf etməsi zaman-zaman formalaşmış ənənələrə əsaslanır. Təbii ki, bu ənənləri də müxtəlif dövrlərdə yaşamış alimlər, mütəfəkkirlər və muğam ifaçıları yaratmışlar. Bu mənada XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşamış Cabbar Qaryağdıoğlu, Seid Şuşinski və Xan Şuşinski kimi məşhur xanəndələr Azərbaycan muğam ifaçılığını qədim ənənələr əsasında təkmilləşdiriblər. Onların layiqli davamçısı olan Respublikanın Xalq Artisti, “Şöhrət” və “İstiqlal” ordenləri ilə təltif edilən, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının professoru Əlibaba Məmmədov da muğam ənənələrinə istinad etməklə öz novator cəhətləri ilə bu sənəti bir qədər də inkişaf etdirib. Əlibaba Məmmədovun novatorluğu da məhz ənənələr üzərində formalaşmış. Belə ki, xanəndə öz yaradıcılığında muğam ifaçılığı üçün vacib və lazım olan tələblərə ustalıqla riayət edir. Bu tələblər hansılardır? – sualını cavablandırmaq.

Əvvəla muğam oxuyan səs texnikasından və sözlərin aydın tələffüzündən düzgün istifadə etməlidir. Daha sonra muğama xas olan ritmik quruluş baxımından musiqi frazalarının sözlə vəhdəti, şöbə və guşələrdə zəngülələrin, boğaz qaynatmalarının yerli-yerində olması da xanəndənin peşəkarlığını özündə əks etdirir. Muğam ifaçılığı ənənələrinə xas olan bu cəhətlər Əlibaba Məmmədovun oxu manerasında, səhnə mədəniyyətində öz əksini tapır. Bu yerdə ustadın ifasında “Rast” dəstgahından bir şöbəyə qulaq asağ.

Lent yazısı. Video

İndi isə ənənələrə istinad edən xanəndənin novator cəhətlərindən danışaq:

Daim muğam ifaçılığında axtarışlar aparən Əlibaba Məmmədovun bəzi muğamların təkmilləşməsində hətta belə də demək olar ki, öz ustadlarından fərqli oxunmasında mühüm rolu var. Fikir-lərimizi əyani misallarla təsdiq edərək əvvəlcə “Hümayun” dəstgahına nəzər salaq.

Bildiyimiz kimi orta əsrlərdə Şərq xalqlarının musiqisindəki 24 əsas muğam şöbələrindən biri məhz “Hümayun” olub. Zaman keçdikcə inkişaf prosesində təkmilləşərək “Hümayun” muğam dəstgaha çevrilmişdir. Bu dəstgah İran musiqisində daha geniş yayılıb. 19-cu əsrdən sonra Azərbaycan şifahi ənənəli musiqisində də “Hümayun” muğam dəstgah kimi mühüm yer tutmuşdur. Muğam ifaçılığı təcrübəsində “Hümayun” dəstgahının 2 növü mövcuddur. “İran Hümayun”u, “Qafqaz Hümayun”u. Bunları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər həm müəyyən şöbə və guşələrdən, həm də məkan xüsusiyyətlərinə görə ifa tərzindən ibarətdir.

Azərbaycan muğam ifaçılığında müstəsna əhəmiyyəti olan “Hümayun” muğamı çətin melodik frazalardan ibarətdir. Odur ki, musiqi tarixində bu muğamın ifaçıları çox deyil. 20-ci əsrdə Azərbaycanda “Hümayun” muğamının ən məhir ifaçıları sırasında ustad Seyid Şuşinskiyə sonra, Əlibaba Məmmədovun adı hörmətlə çəkilir. Hətta, onun bu muğamı ustalıqla ifa etməsi və bu muğamın təkmilləşməsindəki xidmətləri musiqi tariximiz üçün dəyərli bir töhfədir. Əlibaba Məmmədov ustadı Seyid Şuşinskiyə öyrəndiyi “Hümayun” muğamına öz axtarışları nəticəsində “İran Hümayunu”nda olan “Bidad” şöbəsini gətirməklə Azərbaycanda oxunan “Hümayun” dəstgahını bir qədər yığcamlaşdıraraq təkmil formaya salıb. Belə ki, ona qədər “Hümayun” dəstgahında bu şöbələr oxunurdu: “Mayə”, “Fili”, “Tərkib”, “Üzzal”, “Məsnəvi” və ayaq.

Əlibaba müəllim qeyd edir ki, həmin formada “Tərkib”dən “Üzzal”a keçəndə “sol”dan başlayıb “fa”da dayanırıdıq. Bu da tonallıq baxımından bir-birini tamamlamırdı, yəni tonikaya düz düşmürdü. Lakin iranlı xanəndələr Qulpanqani, İrac və Dilkəşin

oxuduqları “Hümayun” muğamını dinlədikdən sonra o, “Tərkib”dən sonra “Bidad” şöbəsinə oxumaqla ənənə daxilində öz novatorluğunu nümayiş etdirir. Beləliklə, “Hümayun” dəstgahı Əlibaba Məmmədov tərəfindən bu şöbələrlə oxunur: “Mayə”, “Fili”, “Tərkib”, “Bidad” və ayaq – yəni dəstgahın kadensiyası. Onun bu yeniliyini müəllimi Seyid Şuşinski də qəbul edərək hətta, tədris proqramına da daxil edir.

Hal-hazır ki, tədris proqramında da “Hümayun” dəstgahı Əlibaba Məmmədovun tərtib etdiyi şöbələrlə oxunur. İndi biz ustadın tələbəsi Babək Quliyevin ifasında “Hümayun”un “Tərkib”, “Bidad” və “Hümayun”a ayaq şöbələrini eşidəcəyik.

Canlı ifa

Əlibaba Məmmədovun yaradıcılığında ənənələrə istinad edilərək onun novatorluğu ilə təqdim olunan növbəti muğam “Şüştər”dir. Bu muğamın Azərbaycan musiqi tarixində mühüm yeri var.

19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində bir çox xanəndələr bu muğamı məhərdətlə ifa ediblər. Amma, onların əksəriyyəti “Şüştər”i “Əmiri” şöbəsi ilə başlayıblar. Bu isə daha çox “Rahab” muğamına xasdır. Çünki bu “Şur” köklü bir şöbədir. Onun “Şüştər” muğamında ifası tonallıq baxımından qeyri sabit səslənir. Əlibaba Məmmədov isə qədim səs yazılarını araşdıraraq və tarixi mənbələrə istinad edərək “Mövləvi” şöbəsinə tapmış və onun “Şüştər”də daha rəvan səslənməsinə nail olmuşdur. Bu yerdə onu da qeyd etməliyik ki, “Mövləvi” şöbəsi çox qədim zamanlardan muğam ifaçılığında istifadə edilib. Hələ orta əsrlərdə yaşamış görkəmli alim və mütəfəkkir Cəlaləddin Rumi də öz yaratdığı sufi təriqətini “Mövləvi” adlandırmışdır. Bu cəmiyyətdə Quran ayinləri, Peyğəmbəri mədh edən şeirlər rübab, tənbur və ney alətlərinin müşayiəti ilə ifa edilmiş. Odur ki, “Mövləvi” sözünün musiqi ilə bağlı olması və muğam şöbəsi kimi adlanması təbii. Biz ustadın ifasından həmin “Mövləvi” şöbəsinə nota salmışıq.

Şüştər – Mələvi

Sözlər - Mirzə Ələkbər Sabirindir

İs - tə-sən kön - lüm ki-mi zül - fün pə - ri - şan ol - ma - sın,
 ol qə-dər cövr et mə-nə ah et-mək im - kan ol - ma - sın, Dər - di eş - qi
 qəs - di can et-mək - də mən həm şa - ki - rəm is - tə-rəm
 cis - mim-də dərd ol - sun də - xi can ol - ma - sın. A,
 yar, a - man, a - man, ey, a - man, a - man, hey.
 Qoy - ma ağ - yar ey - lə - sin ku - yin - də cöv - lan ey pə - rim,
 Əh - ri - mən - lər, ma - li - ki mül - ki Sü - ley - man ol - ma - sın.
 De - yir - lər sev - gi - li ya - rım qət - li - mə a - ma - də - dir,
 Al - lah, Al - lah, bir sə - bəb qıl ki, pe - şı - man ol - ma - sın,
 yar, a - man, a - man, a - man, yar, hey,
 yar, a - man, a - man, a - man yar, hey,
 yar, a - man, a - man, a - man a - man, ey da - di bi - dad ey.

Əlibaba Məmmədovun bu novatorluğu digər xanəndələr tərəfindən də təqdirəlayiq sayılaraq tədris prosesində də istifadə olunur. Beləliklə, “Şüştər” muğamı – “Mövləvi”, “Şüştər”, “Tərkib”, “Bəxtiyari”, “Məsnəvi” şöbələri ilə oxunur. İndi ustadın tələbəsi Babək Quliyevin ifasında “Şüştər” muğamının “Mövləvi” şöbəsini eşidəcəyik.

Canlı ifa musiqi

Əlibaba Məmmədovun novatorluğu “Dəşti” muğamının formalaşmasında da öz əksini tapır. Belə ki, “Dəşti” bir şöbə olaraq “Şur” və “Bayatı-kürd” muğamlarının tərkibində oxunub. Əlibaba Məmmədov bu şöbəni müəllimi Seyid Şuşinskidən öyrənib. Həmin şöbəyə əsasən Seyid Əzim Şirvaninin “Qəmindən qönçə tək dilqanə döndüm” qəzəlinə təsnif bəstələyən xanəndə 6–7 il “Dəşti” üzərində axtarışlar apararaq digər muğamlarda mövcud olan bəzi şöbələri tonallıq və səssırası baxımından uyğunlaşdıraraq “Dəşti”ni kiçik həcmli muğama çevirir. Beləliklə, “Dəşti” bu formada oxunur. Təsnif, “Dəşti”, “Cidayı”, “Zəmin-xara”, “Şah Xətai”, “Bidad”, təsnif. Muğamda oxunan təsniflər Əlibaba Məmmədovun öz bəstələridir. Hal-hazırda tədris proqramına daxil edilən “Dəşti” muğamı məhz Əlibaba müəllimin təfsirində öyrədilir. İndi ustadın öz səsinə “Dəşti” muğamından bir parça səslənəcək.

Lent yazısı Ə.Məmmədov “Dəşti”

Təbii ki, muğam elə bir müqəddəs və ecazkar sənət növüdür ki, ən mahir ifaçılar belə heç bir muğam frazası yaratmayıb. Öz novatorluğunu yalnız mövcud olan muğamlar üzərində tətbiq ediblər. Əlibaba müəllimin də muğam sənətimizə gətirdiyi yeniliklər məhz bu qəbildəndir. Bu mənada onun “Bayatı-kürd” muğamında etdiyi yenilik də təqdirəlayiqdir. Belə ki, Əlibaba müəllim bu muğamı ustadı Seyid Şuşinskidən öyrənib. O vaxt tədris proqramında muğam “Bayatı-kürd”, “Gəbri” və “Azərbaycan” şöbələri ilə öyrənilirdi. Əlibaba Məmmədov qədim qrammofon vallarını dinləyərək və tarixi mənbələrə istinad edərək muğama “Kərkük” şöbəsini əlavə edir. Beləliklə, muğam bu şöbələrlə oxunur. “Bayatı-kürd”, “Kərkük”, “Gəbri”, “Azərbaycan”. Müasir dövrün tədris proqramına da “Bayatı-kürd” muğamı Əlibaba müəllimin tərtib etdiyi şəkildə daxil olub.

Əlibaba Məmmədovun ənənələrə istinad edərək muğam ifaçılığındakı novator cəhətləri onun tövsiyyələrində də öz əksini tapır. Məsələn, ustad “Şur” dəstgahından danışarkən orada müasir dövrün xanəndələrinin ifa etdikləri “Dilkəş” şöbəsinin vaxtilə Seyid Şuşinski tərəfindən “Səlmək” şöbəsi ilə oxunduğunu və o dövrün tədris proqramında da belə öyrədildiyini qeyd edir və “Şur” dəstgahında “Səlmək” şöbəsinin oxunmasını xanəndələrə də tövsiyyə edir.

Beləliklə, ustad “Şur” dəstgahında bu şöbə və guşələri təsdiq edir. “Mayə” (guşə “Baba-Tahir”), “Şur”, “Şur-Şahnaz”, “Səlmək”, “Bayatı-türk”, “Şikəsteyi-fars”, “Səmayi-şəms” (guşə “Ruh-ül-ərvah”), “Hicaz”, “Sarənc”, “Qəməngiz”, “Nişibi-fəraz”. Ustadın adını çəkdiyi “Səlmək” şöbəsinə biz onun ifasından nota salmışıq.

Şur – Səlmək

Sözlər - Əliağa Vahidindir

Ey, _____ dad _____ ay, a - man, _____ sən - si - zəm ev - də bu ax - şam
 sə - ni is - tər bu kö - nül, Gəl gü - lüm, gəl, gö - zə - lim, gəl bi - zə qur - ba - nın
 o - lum. _____ Mə - ni öl - dür - dü bu gö - zəl - lər - də - ki iş - və, bu naz, _____
 İs - tə - yir - sən ki gö - lüm mən si - zə qur - ban - nın o - lum. Gül də - rək sev - gi ba - ğın dan
 se - vi - şək süb - hə qə - dər, can de - yək, can e - şi - dək _____ diz - di - zə
 qur - ba - nın o - lum, _____ yar, _____ yar _____
 nə - lə, də - lə, də - lə, də - lə, ey, _____ yar _____ ay, dad. _____

“Çahargah” dəstgahı barədə də ustadın maraqlı fikirləri var. Belə ki, o, bu dəstgahın tərkibində oxunan “Hasar” şöbəsinin əslində müstəqil muğam olduğunu və vaxtilə Cabbar Qaryağdıoğlunun, Ələsgər Abdullayevin, 1919-cu ildə Seyid Şuşinskiyin kiçik həcmli “Hasar” muğamını oxuyaraq qrammofon valarına yazdırdıqlarını qeyd edir. Ustad “Hasar” muğamının “Mayə”, “Müalif” – yəni “Bəstə-Nigar”, “Qərrə” və “Müxalif” şöbələrindən ibarət olduğunu və “Çahargah”ın köməkçi muğamı kimi təqdim edərək onun müasir dövrdə də ifaçılıq praktikasına tətbiq edilməsini zəruri sayır. Çünki bu da unudulmaz bir ənənənin bərpasıdır. Bundan başqa “Çahargah” dəstgahının “Mənsuriyyə” şöbəsinə “Üzzal” deyil, “Zərb Mənsuriyyə” oxunduğunu söyləyir. Bu “Zərb Mənsuriyyə” termini də müasir muğam ifaçılığı üçün yeni bir tapıntıdır.

Ustadın “Bayatı-Şiraz” dəstgahının eyni adlı şöbəsinə “Əbülçəp” guşəsinin oxunması ilə bağlı fikri də onun ənənələrə novatorluqla yanaşmasının daha bir təzahürüdür. O, hətta, unudulmaqda olan terminləri də bu gün yaddaşa gətirərək gənc nəsə aşılayır. “Rahab” muğamında “Mübərriqə” şöbəsinə “Əraq”a gedəndə oxunan guşənin “Mücri” olması da ustadın bu günümüz üçün yeni fikridir.

Əlibaba Məmmədovun ənənələrə istinad edərək muğamlara, onların şöbə və guşələrinə tətbiq etdiyi yeniliklərin bir qismi müasir tədris proqramına daxil edilmiş və hal-hazırda da onun fikirlərinə əsasən yeni dərslər vəsaiti hazırlanır. Əminik ki, “Azərbaycan muğam sənətində Əlibaba Məmmədovun ifaçılıq xüsusiyyətləri” adlı bu dərslər vəsaiti bu günün və gələcəyin nəsillərinə muğam sənətini öyrənmək üçün dəyərli bir mənbə olacaq. Əslində isə ənənə və novatorluq istiqamətində ustad xanəndə Əlibaba Məmmədovun yaradıcılıq xüsusiyyətləri muğamlarımızın qorunması, inkişafı, öyrənilməsi və əbədiyaşarlığı yolunda mühüm bir mənbədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

İzahlı muğam lüğəti. Bakı, 2013.

Muğam ensiklopediyası. Bakı, 2007.

R.Zöhrabov. Muğam. B., Azərnəşr, 1991.

Seadet Tahmirazgizi

Ph.D. in art criticism

Methodological Center on Culturology

Senior researcher

Azerbaijan

**THE CREATIVE CHARACTERISTICS OF
ALIBABA MAMMADOV, THE MASTER SINGER
IN DIRECTION OF TRADITIONS AND INNOVATION**

Abstract

Keywords: *Alibaba Mammadov, singer, mugham, “Dashti”, “Bidad”, Innovations.*

Alibaba Mammadov, a worthy successor of the school established by Jabbar Qaryagdi, Seyid Shushinski and Khan Shushinski enriched the vocal school with various novelties. In the first instance, it is related to the innovative features created by him in his performance method and singing style. This innovation is expressed in the mastery of performing mugam and the songs.

One of his main individual features is that he is creative master. He easily could be considered a composer, as well as a singer. This idea is substantiated by the fact of availability of over 100 songs and tesnifs created by Alibaba Mammadov. The novelties brought by the master to mugam are not all about above feature; another fact is that he is skillful in modulating from one to another mugam and in compounding the various fragments of several mugams into one piece. The modulations made by him inside one mugam prove his great mastery. The innovations brought by the master to the mugam performance include exactly the following examples: shaping out the composition of the mugam “Dashti”, adding of the fragment “Bidad” to the dastgah of “Humayun”, performance of “Shushtar” mugham with the fragment “Movlevi” within it and so on.

The creative features pertaining to the maestro Alibaba Mammadov may be classified as follows:

1. The mugam performance features of the singer in his approach to the traditions;
2. Innovations brought by him to the mugam performance art;
3. The ability of combining the modern elements with traditional mugham;
4. Mastery and professionalism.

The features pertaining to the maestro are expression of the services rendered by him for development of the Azerbaijan music. Alibaba Mammadov started his activity of mugam performer when he was 20 and until now holds on an intensive creative career marked by many unique qualities. He definitely has got a unique place as a master musician in the Azerbaijan mugam performance art.